

Kazak Türklerinde İdari Yapı ¹

Aysel ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

aysel88aysel@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0319-1976>

Öz

Orta Asya Türk toplulukları içerisinde en önemli topluluklardan birisi olan Kazakların etnik açıdan Özbeklerin devamı oldukları ve zaman içerisinde Özbek kontrolünden çıkarak müstakil bir hanlık haline geldikleri görülmektedir. Kazaklarla Özbekler arasında etnik açıdan ortaklığın yanı sıra askeri ve idari yapılanmada da önemli benzerlikler bulunmaktadır. Kazakların hâkim olduğu coğrafyanın genişliği Kazakların idari yapılanmasında bölünmeyi gerekli kılmış olmakla birlikte bu bölünme zaman içerisinde bir ayrışmaya doğru gitmiş ve bu durum Kazak Cüzlerinin Ruslar tarafından işgalini kolaylaştırmıştır. Çalışmada Kazakların Özbeklerden ayrıldıktan sonra kendi içlerinde Cüzlere ayrılma süreci ve idari yapılanması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, Cüz, Orda, Devlet, İdare.

Administrative Structure In Kazakh Turks

Abstract

The Kazakhs, one of the most important communities in the Central Asian Turkic communities, is the continuation of the Uzbeks in ethnically terms, and it is seen that they have become an independent Khan of Uzbek. There are important similarities in the military and administrative structure between the Kazakhs and the Uzbeks as well as the ethnic partnership. While the width of the geography dominated by the Cossacks made it necessary to divide the administrative structure of the Cossacks, this division went through a divergence over time, which facilitated the invasion of the Kazakhs by the Russians. In this study were examined the process of separating the Kazakhs from the Uzbeks and the administrative structure of them.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 13.05.2019 / 22.10.2019

Künye Bilgisi: Erdoğan, A. (2019). Kazak Türklerinde İdari Yapı. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), 592-612. DOI: 10.33437/ksusbd.563691

Keywords: Kazakh, Cuz, Orda, State, Administration.

GİRİŞ

Orta Asya'nın en önemli halklarından birisi olan Kazaklarla ilgili iki temel sorundan biri onların kökeni diğeri ise, Kazak halkının ve Kazak kültürünün oluşumuyla ilgilidir. Sibiry'a'nın Ruslar tarafından işgali sırasında Ruslarla başlayan temas sonucunda Kazakların "Kırgız", "Kırgız-Kaysak" ve "Kaysak" gibi çeşitli isimlerle adlandırıldıkları ancak milli bir birlik adı olarak Kazak adının yerleştiği görülmektedir. "Kazak" kelimesi Türkçe bir kelime olup bazı bilim adamları bu kelimenin kökeninin göçebelerin özgürlük duygularına dayandığını söylemişlerdir. Sonrasında bu kelime herhangi bir klan ya da kabilenin dışında kalmış, kendini bu topluluklardan soyutlamış birey ya da grupların statülerini tanımlayan bir içerik kazanmıştır. Kazak topluluklarının adı farklı şekillerde de anılmışsa da zamanla bu ayrım ortadan kalkmıştır. Zira diğer bütün adlar Kazak adıyla eş zamanlı olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1988: 32; Baipakov- Kumekov, 2003: 89). "Kazak" kelimesinin anlam olarak ise " hür, bağımsız, serbest, bekâr, mert, yiğit, heybetli, cesur, cengâver, güçlü, kendi başına buyruk, isyan sonucu ilini ve ulusunu terk edenler" gibi çeşitli anlamlara geldiği bilinmektedir. XV. yüzyılın ortalarında Şibani hanı Ebu'l-Hayr'la anlaşmazlığa düşerek Canibek ve Kerey Sultanların peşinden giden halka "Kazak" denildiği ifade edilmektedir (Kesici, 2003: 21). Togan, Kazak adının başlangıçta sadece Sultanlar için kullanıldığını sonradan onlara tabi kabileler için de kullanıldığını belirtmiştir. Bu bilgiye göre Kazak adı daha çok siyasi bir amaçla, bir isyan sonucunda cemiyetten uzaklaşıp dağlık bölgelere giden ve fırsat bulup hükümet işlerine el koyuncaya kadar serbest ve dağınık halde dolaşan kimseleri ifade etmektedir (Togan, 1981: 37).

Kazak tarihinin 1508-1509 arasındaki dönemini yazan Fazlullah b. Ruzbihan'ın Kazaklar arasında bulunan üç kavimden bahsettiği belirtilmektedir. Bu bilgiye göre bu kavimlerden ilki, Kıpçakların bir kolu olan ve bir kısmı Muhammed Şeybani'nin idaresinde bulunan Şeybanilerdir. Bir diğeri ilk Kazak hanının idaresi altında hâkimiyetini İtil (Volga) ve Sırderya Nehirlerine kadar genişleten Kazak topluluklarıdır. Üçüncü topluluk ise Mangıtlar olup Nogay Ordası topluluklarının bir kısmını içine almaktadır. Zamanla Kazak adı genel bir etnik ve politik terim olan Özbek adıyla anılmaya başlamıştır. Başlangıçta Özbek Kazakları olarak kullanılmaya başlanan bu terim zamanla yalnızca Kazak olarak kullanılmıştır. Sonrasında Kazak adı Kazakistan'da yerleşmiş toplulukları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Nogay Ordası'nın çöküşünden sonra "Kazak" kelimesi, Doğu Deşti-Kıpçak'ın batı kesimini ve Yedisu'da yaşayan halkları içine almıştır. Kazak ulusunun tarihi oldukça uzun olup tam olarak tasvir

edilebilmesi oldukça zordur. Ancak yine de Kazak halkının tarihsel, etnografik ve dilbilimsel yönleri büyük ölçüde XV. yüzyıla yakın bir dönemde anlaşılmuştur (Baipakov- Kumekov, 2003: 89-90; Kalkan 2006: 138).

Kazak topluluklarının bu adı almadan önce Altınordu ve Timur Devletlerinin parçalanmasıyla Ural Dağlarının doğusunda Yayık ve İrtiş Nehirleri arasında kurulan Özbek Hanlığı'nın bünyesinde yer aldıkları ve Özbek adını taşıdıkları anlaşılmaktadır (Kafkasyalı, 2012: 177). Özbek-Kazak Ulusu denilen bu ulus Kerey ile Canibek'in göçünden önce bir arada yaşayan akraba kavimlerden oluşmaktaydı (Moldabaeva, 2002: 646). Bu dönemde Kazak toplulukları Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanan sahada kurulan çeşitli Türk devletlerinin bünyesinde yer almışlardır (Tamir, 2002: 649). Kazak Hanlığı'nın oluşumu, Kazak milleti olarak anılmasında ve Kazak ulusunun şekillenmesinde oldukça önemli bir etken olmuştur. Çağdaş kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği sebebiyle Kazak halklarının şekillenmesi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Neredeyse hiçbir Avrupalı bölgeyi ziyaret etmemiş, doğu tarihçileri, göçebe bozkır halklarının yaşamış oldukları vaha şehirlerine daha fazla ilgi duymuşlardır. Kazaklar hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu gözlemlerden ve Rus işgal sürecinde Kazakları ziyaret etmiş olan Rus elçi ve memurlarının XVIII. yüzyıla ait kayıtlarından oluşmaktadır (Olcott, 1995: 3-4). Hanlığın kuruluşu, Kerey Han ve Canibek Han'ın idaresinde Deşt-i Kıpçak'ın doğusundaki göçebe kabilelerin Çu ve Talas Nehri içlerine doğru ilerlediği XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar gitmektedir. Genel olarak kabul gören bu düşünceye göre, Özbek Hanlığı'nın esas kurucusu olan Ebu'l-Hayr Han'ın yönetiminden memnun olmayan bir miktar Özbek topluluğu Kerey ve Canibek Sultanlar ile birlikte Mogulistan'a göç etmişlerdir. Mogulistan hanı Esen Buka onları olumlu bir şekilde karşılamış, onların Çu Nehri yakınlarında kendi hâkimiyetlerinin batısındaki topraklara yerleşmelerine müsaade etmiştir. Bu Özbek toplulukları, Özbek Kazakları veya yalnızca Kazaklar adı altında bir topluluk oluşturmuşlardır. Canibek ve Kerey isimli Sultanlar "han" unvanını alıp 1465'ten itibaren Kazak Hanlığı'nı kurmuşlardır. Ebu'l-Hayr Han'ın 1469 yılında ölümünden sonra çok sayıda Özbek Mogulistan'a göç ederek bu topluluğa dâhil olmuştur (Skrine-Ross: 122). Böylelikle topluluk zaman içerisinde hâkimiyetini Hazar Denizi'nin kuzeyinden Altaylara kadar genişletmiştir. Kazak adının da etnik bir temelden ziyade sosyal bir gerekçeye dayandığı anlaşılmaktadır. Kazak tabirinin kullanımının XIV. yüzyıla kadar gittiği, en erken Rus seyyahlarının Kazakları önceleri Kırgız-Kazak (Kaysak) olarak adlandırırken XIX. yüzyıldan itibaren sadece Kırgız kelimesini kullandıkları belirtilmiştir (Hitchins, 2002: 131; Bregel, 2003: 50).

Bölgedeki hâkimiyetini genişletmeyi sürdüren Kazak Hanlığı XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Balkaş Gölü çevresinde pek çok yeri hâkimiyeti altına almış, Sırderya Nehri'nin yukarı ve aşağı kesimlerinde ve Aral Denizinin

kuzeybatısındaki alana doğru hâkimiyetini genişletmiştir. Hanlığın temel halkını öncelikle, Deşt-i Kıpçak bölgesinden göç eden, büyük çoğunluğu Nogaylardan olan Özbek Türk kabile topluluklarından Türkçe konuşan halklar oluşturmuştur. Yerli halkların yanı sıra Özbek Hanlığı'na ait Nayma ve Argın gibi kabilelerden topluluklar da hanlıkta yer almıştır. 1511-1523 arasında hüküm süren Kasım Han döneminde Kazak Hanlığı'nın toplam nüfusunun bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir(Olcott, 1995: 3-4). Bu dönemde Kazakların hakimiyet alanı Sırderya'dan Karatal nehri, İli nehri ve Yayık nehrine kadar genişlemiştir (Kalkan, 2006: 145).

Kazak Hanlığı, Türk neslinden olan dağınık halde bulunan boy ve kabilelerin bir araya getirilmesi ile şekillenmiştir. Bu topluluklar, herhangi bir politik birliğin olmadığı Çu Nehri ve Betpakdala çölleri arasındaki bozkır alanlarında kırsal göçebe toplulukları olarak birleşmişler ve XV. yüzyılın sonlarında buralarda yeni meralar bulmuşlardır. Bu topluluklar bu araziyi işgal eder etmez burada kontrolü sağlama çabasına girmişler; Canıbek ve Kerey-tarafından Kazak birliği kurulmuştur (Olcott, 1995: 9-10). Daha önce de belirtildiği üzere Ebu'l-Hayr'ın 1468 yılında ölümünden sonra Kazak birliğine katılanların sayısında artış olmuş, Canıbek ve Kerey'in etrafında toplanan nüfusun sayısı 200.000 kişiye kadar ulaşmıştır (Kumekov, 2007: 60). XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın büyük bir kısmında Kazaklar politik bir bütünlük sağlamışlardır. Birliğe katılanların sayısının artmasıyla kabilenin gücü artmıştır. Otlak alanlarına ihtiyaç duyan Nogay, Özbek ve Moğol kabileleri Kazak birliğine katılmışlardır. Otlakların genişlemesi ile sürülerinin sayıları da artan Kazak birlikleri yeni otlak alanlarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç sonucunda genişleme faaliyetlerini sürdüren Kazak toplulukları XVII. yüzyılın ikinci yarısında günümüzdeki Kazakistan'ın büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır (Olcott, 1995: 10).

Kazak Hanlığı en güçlü dönemini XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle Kasım Han (1511-1523) döneminde yaşamıştır. Bu dönemde Kazak sultanları ile Şeybani oğulları, Sırderya havzasındaki kentleri ele geçirmek için yeniden yoğun bir rekabetin içerisine girmişlerdir. Şeybani Han, Kazak Hanlığı'nın bu bölgede etkili olmasını engellemek adına gerek ekonomik baskı gerekse askeri seferler gibi çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Sırderya'nın iki yakasındaki kentlerin Kazakların eline geçmesi ile birlikte Kazakların hâkimiyeti altındaki topraklar oldukça genişlemiştir (Kesici, 2003: 34-35). Kasım Han'ın 200 bin askeri olduğu, cesur ve adaletli bir han olduğu ve "Kasım Han'ın Kaska Yolu" veya "Kasım Han'ın Kanunu" adlı kanunnamesi bulunduğu belirtilmektedir (Moldabaeva, 2002: 647). Kasım Han döneminde siyasi birlik sağlanmış, neredeyse bütün Kazak klan ve kabileleri ilk kez bir çatı altında birleşmiştir (Kumekov, 2003: 10). Kasım Han, Deşt-i Kıpçak'ın doğusundaki kırsal alanın bir kısmını, Sırderya vadisinin büyük bir kısmını ve Çu nehri vadisinin tamamını Kazak hâkimiyetine almıştır. 1513 yılında O, Kazak

hâkimiyetini Taşkent'in güneyine kadar ilerletmişse de Taşkent üzerine yapmış olduğu akınlarda başarısız olmuş, kışın yaklaşması sebebiyle Kazak kabile toplulukları Çu Vadisi'nin aşağı kesiminde toplanarak otlak bulmak amacıyla kuzeye doğru göç etmişlerdir. Kasım Han, Sırderya'nın aşağı kesimindeki şehirler üzerinde otoritesini güçlendirmiş, bu durum göçebeler ve yerleşik halk arasındaki ticaretin düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu şehirlerin kontrolü Kazak bölgesinde kendine yetebilen bir ekonomik yapının kurulmasında etkili olmuştur. Bu dönemde hala Kazak ekonomisi ve Kazak Hanlığı Maverâünnehir'de daha güçlü bir konumda olan Özbek Hanlığı'ndan geri durumdadır. Bu dönem süresince Kazaklar, Çağataylıların doğu kolundan Nayman ve Argın topluluklarından ve Nogaylardan Kıpçakları da içine alan bir topluluğu içine alarak birliğini genişletmiştir. İlk defa bu dönemde Kazak halkının yaklaşık bir milyon kişiden oluşan, aynı Türk dili ile konuşan ve benzer yaşam şekline sahip bir sosyal birlik olduğu düşünülmektedir. Kasım Han, politik bütünlüğü başarılı bir şekilde sağlamış olup otoritesi Kazak bölgesinde yaşayan sultanlar tarafından da tanınmıştır. Kazak halkı bu dönemde zorunlu olarak politik bir birliktelik sağlamak durumundadır. Zira Özbeklerle aynı etnik kökenden gelen dili, ekonomisi ve kültürü neredeyse aynı olan Kazaklar yalnızca politik ve bölgesel durum açısından onlardan ayrılmaktadırlar. Maverâünnehir bölgesine göç eden Özbekler Şeybani Hanın otoritesini tanıyıp ona haraç öderken Kazak topluluğu Sırderya nehri boyunca kuzeye ve doğuya doğru ilerlemiş, Şeybani otoritesini tanımamış, bunun yerine ayrı ve zaman zamanda rakip bir politik yapı oluşturmuştur. Kasım Han'ın iktidarından itibaren Kazaklar yan yana yaşamışlarsa da bir daha asla tek bir halk olarak düşünülmemişlerdir (Olcott, 1995: 8).

Kazak Cüzlerinin Oluşumu ve Hâkimiyet Kurdukları Alanlar

Kazak Türk boylarının topluluklarını ifade eden "cüz" kelimesinin Avrupa literatüründe "orda" olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Hayit, 2004: 23). Kazaklarda bugün dahi kullanılmakta olan cüz kelimesinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur (Moldabayeva, 2002: 28). "Cüz" terimi genellikle büyük grup ve kabile birliklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Büyük, Orta ve Küçük Cüz'ün ne zaman ve nasıl şekillendiği konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda cüz teriminin Arapça "cüz" kelimesinden geldiği "kısım" ya da "kol" anlamlarını taşıdığı bazıları ise bu kelimenin Türkçe olduğunu ve Türkçe "yüz" kelimesinin yerine kullanıldığı söylenmiştir. 1616 yılına ait belgelerden birinde Kalmuklar'ın, Büyük Cüz Kazaklarının derebeyleri olarak yer aldığı belirtilmektedir. Genel olarak bakıldığında bu kelimenin "yüz, kısım, dal, kol, taraf, yön" gibi çeşitli anlamlara geldiği anlaşılmaktadır. Batılı ve Sovyet

bilim adamları tarafından “Orda”² terimi kullanılmakla birlikte Kazaklar tarafından bu üç grup Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olarak adlandırılmıştır. Literatürde ise Büyük Yüz, Orta Yüz ve Küçük Yüz şeklinde ifade edilmiştir. “Orda” ve “Yüz” terimi arasındaki fark önemli olup ilkinde akrabalık bağları ima edilirken diğerinde böyle bir anlam bulunmamaktadır. Kazak cüzleri aslında federasyon ya da kabile birlikleri olup ortak bir atadan gelmemektedir. Sonuç olarak cüzler Kazak kabile ve uruğlarının ayrı ayrı kurdukları kabile birliklerini ifade etmek için kullanılmıştır (Hayit, 2004: 23; Olcott, 1995: 9-10; Kesici, 2003: 37). Togan ise, Kazak kabilelerini Ulu yüz, Ortayüz ve Kiçi Yüz şeklinde belirtmiştir. (Togan, 1981: 39).

Kazakların cüzlere ayrılma sebepleri ile ilgili farklı görüşler bulunmakta olup bu görüşlerden birine göre Kazak Cüzleri daha çok siyasal örgütlenmenin bir sonucudur. Bu görüş, cüzlerin güçlü bir yönetimin olmadığı zamanlarda kabileleri birleştirerek Kazak topraklarını birlikte savunmak ve komşu ülkelere birlikte askeri seferler gerçekleştirmek için kurulduklarını savunmaktadır. Cüzler yüzlü birlikler şeklindeki eski Türk ve Moğol askeri örgütlenme geleneğinin devamı olarak değerlendirilmiştir (Kesici, 2003: 34). Togan çalışmasında bu teşkilat yapısının “Türk ve Moğol camialarında idareci kabilelerin bünyesine aşılınmış içtimai bir itiyat ve an’ane haline yaşadığını” belirtmiştir (Togan, 1981: 113). Kazak Cüzleri hakkında ilk yazılı belgenin 1731 yılında Rus İmparatoriçesinin Kazak topraklarındaki elçisi M. Tevkelev’e ait olduğu bilinmektedir. Bu belgede Kırgız-Kaysak diyarının üç bölgeden oluştuğu ve bunlara Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz denildiği ifade edilmiştir. Cüzlerin kendilerine has özellikleri olup bu durum bir Kazak atasözünde “Ulu Cüz’e değnek ver ki, hayvanla uğraşsın, Orta Cüz’e kalem ver ki, davayla uğraşsın, Küçük Cüz’e mızrak ver ki, düşmanla uğraşsın” şeklinde ifade edilmiştir. Orta Cüz’ün Rusya’nın eğitim merkezlerine yakın olduğu ve Kazakların elit kesiminin özellikle bu Cüz’de yer aldığı görülmektedir. Kazak halkının önemli bir kısmını oluşturan Küçük Cüz mensupları ise Rus sömürgecilik politikasına ve Orta Asyalı komşularına karşı çok sayıda savaş yapmışlardır. Diğer iki Cüz’e kıyasla daha yerleşik bir yaşam şekline sahip olan Ulu Cüz Kazakları Kazakistan’ın doğusunda hayvancılığa elverişli yaylalarda yaşamaktadırlar. (Doğan, 2006: 146;

---

² Kazak literatüründe “Cüz”, Rus ve Batı literatüründe ise “Orda” şeklinde geçtiği görülmektedir. Orta Asya Türk lehçelerinde “han karargâhı, han sarayı, merkez, ocak, çadır” gibi çeşitli anlamlara geldiği belirtilen “Orda” kelimesinin asker dışında askerlerin ailelerini de içine alan hanın karargâhı olduğu ve devlet ileri gelenlerinin kendi ordalarının bulunduğu ifade edilmektedir. Kazaklarda ise “orda” kelimesinin “cüz” kelimesi ile ifade edildiği belirtilmiştir. “Orda” hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Doğan, “Orda”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.33, 2007, s. 357. Orhan Doğan- Aysel Erdoğan, Batı Türkistan Hanlıkları Kuruluşun Yıkılışı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s.109.

Maukhara, 2011: 89-91). Bu özellikleri göz önüne alındığında Kazak atasözünün Cüzler arasındaki ayrımın oluşmasında coğrafyanın belirleyici olduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyıla ait Kazak tarihinin kaydedildiği doğu kronikleri, cüzlerin varlığının daha erken dönemlere dayandığını göstermektedir. Büyük Cüz'ün klan ve kabileleri 1470 civarında Kazak hanlığı tarafından düzenlenmiştir. Büyük Cüz'ü oluşturan göçebe halk ekonomik ve politik olarak Mogulistan bölgesine bağlıdır. Bu birlikler çoğunlukla Cüz olarak da ifade edilmiş olup, XVI. yüzyıldan önce Kazak bölgesinde çeşitli şekillerde var oldukları ifade edilmektedir. Cüzlerin oluşumu hakkındaki diğer bir hikâye ise; Alaş efsanesi olup, Rus bilim adamı Aristov tarafından tekrarlanmıştır. Bu hikâye Kotan'ın üç oğlu olan Akjol (Orta Cüz), Alçın (Küçük Cüz), ve Üysün (Büyük Cüz) ile ilgilidir. Bu konudaki çeşitli açıklamalardan yaygın bir şekilde kabul göreni; üçlü oluşumun bozkırın coğrafi olarak tek oluşuna bir tepki olarak ortaya çıktığı şeklindedir (Baypakov- Kumekov, 2003: 92). Kazak efsane ve şecerelerinde “Kazak”, “Alaş” ve “Üç Cüz”ün birbiriyle bağlantılı olarak anlatıldığı belirtilmektedir. Bu efsanelerden birine göre; “eskiden Kalşa Kadir denilen cesur bir başbuğ varmış. Girdiği bütün savaşlarda hep galip geliyormuş. Böyle bir savaş sırasında, ağır yaralanan Kalşa Kadir kimsesiz, çölde, tek başına terkediliyor. Gökten bir “ak-kaz” veya “kuğu” geliyor ve Kadir'e su getiriyor. Bu “kaz” olarak gelen peri kızymış. Üzerindeki kaz derisini çıkarır ve Kadir'in yarasını tedavi eder. Sonra bu kız Kadir'le evlenir; onların oğlan çocukları olur. Bu çocuğa “Kazak” adını verirler. Sonra bu Kazak'ın Akarıs, Bekarıs, Canarıs adları verilen üç oğlu olur”. Kazak şecerelerinde bu üçünden Kazakların Akarıs-Ulu Cüz, Bekarıs-Orta Cüz ve Canarıs-Küçük Cüz olmak üzere üç Cüzü'nün türediği belirtilmiştir³. Yine cüzlerin bölünmesi ile alakalı bir diğer düşünceye göre de bu

³ Dâna Moldabayeva, Kazaklardaki Cüzlük Sistemi Ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme, *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.21, 2002, s.28. Kazaklara ait bir başka efsanede üç Cüz'ün ortaya çıkışının şu şekilde anlatıldığı belirtilmiştir: “Eski zamanda Sır Irmağı civarında, otuz iki kavimli ilin hanı Kızılarıslan Han adında birisi yaşamış. Bir savaşta elde edilen ganimet arasında, çok güzel bir kız varmış. Han bu kıza âşık olur ve onunla evlenir. Zamanla Han'ın eşi bir çocuk doğurur. Bu çocuğun tüm vücudu ala imiş. Bundan dolayı ona “Ala” veya “Alaş” denir. Bunu hayra yormayan Han ve halkı bu çocuktan kurtulmayı düşünürler. Sonuçta Han'ın büyük hatunu bu çocuğu deryaya atırır. Deryada balık tutan fakir bir balıkçı, çocuğu kurtarır. Doğuştan zeki olan çocuk, çok cesur bir delikanlı olur ve adı bütün civarda duyulur. Han bu çocuğu saraya geri getirmek ister, ama vezirleri onun yanına yüz yiğit vererek, özgür bırakmasını söylerler. İlk olarak Han'ın veziri olan Kotanbay'ın büyük oğlu Üysün (Wu'sun) yüz yiğitle Alaş'a gelir. Müteakip iki yıl esnasında Han, Bolat'ın başkanlığında yüz yiğit daha gönderir. Ve nihayet üçüncü olarak Alşın'ın (Küçük Cüz'ün en kalabalık urugu) başkanlığında yüz yiğit de Alaş'a katılırlar. Bu üç yüz yiğit, Alaş'ın başkanlığında kimseye bağlı olmadan, hür olarak yaşarlar. Yıllar geçtikçe bunlar çoğalır ve kalabalıklaşırlar. Kendi aralarında

bölünme steplerin benzersiz coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyılda Kazak hâkimiyeti altındaki topraklarda her biri yazlık ve kışlık otlaklara sahip olan Yedisu bölgesi, Yedisu'nun kuzeyindeki alan ve Batı Kazakistan olmak üzere üç ayrı bölgenin olduğu anlaşılmaktadır (Kesici, 2003: 34). Geniş bir alana yerleşmiş olan Kazaklar hayat tarzları ve yaşadıkları mekâna göre Ulu, Orta ve Küçük Cüz (sağ, sol ve merkez) olarak idare edilmiştir. Bu üçlü sistemin atlı göçebe toplumun gelişmesi ve devlet kurmasının ilk gerekliliklerinden birisi olarak da düşünülebileceği belirtilmiştir. Bu düşünceye göre ayrımın oluşmasında birden fazla sebep olup göçebelerin dinî inançları olan tek Tanrı inancının da etkisi bulunmaktadır. Göçebe Türkler için sadece inanç değil, onların hayat tarzı haline gelen tek Tanrı inancının esas şartlarından biri de tabiatla yani içinde yaşanılan ortamla bütünleşmektir. Göçebeler için tabiata hâkim olmak değil, onunla iç içe yaşamak önemlidir. Tanrı, göçebelerin düşüncesinde, diğer dinlerdeki gibi insanlaştırılmamıştır. Bundan dolayı bazı araştırmacıların Yüzlük sistemin başlangıcını eski dinî inançlardan alarak, zamanla gelişmiş bir sistem olarak gösterdikleri belirtilmektedir. Bu düşünce şekline göre güneş, hayatın varoluşunun esas şartıdır. Dünyayı güneş vasıtasıyla tanımlayan göçebeler, güneşin doğduğu yöndeki kavimlere Ulu, orta bölgedeki kavimlere Orta ve batı bölgedeki kavimlere de Küçük Cüz demişlerdir. Nitekim “cüz” kelimesi taraf anlamına da gelmektedir (Moldabayeva, 2002: 36).

Netice olarak Kazak bölünmesi ile alakalı üç ayrı bölgenin bulunmasının etkili olduğu genel olarak kabul görmüş olup Olcott da çalışmasında Kazakların XVI. yüzyılda hâkimiyetleri altında tuttıkları bölgenin, her biri yazlık ve kışlık otlak alanlarına sahip üç doğal coğrafi bölge durumunda olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki Yedisu bölgesi olup, Çu, Talas ve İli Nehir havzaları boyunca Ulu Cüz bu bölgeye göç etmiştir (Olcott, 1995: 11). Ulu Cüz'ün Taşkent çevresinde Evliya-Ata, Almatı, Çimkent, Talas ve Yedisu bölgelerinde yaşayan on bir boy (Üysün, Kanglı, Dulat (Duğlat), Alban, Suvan, Sirgeli, İstı, Oşaktı, Şapıraştı, Jalayır ve Şanışkılı (Katağan)'dan meydana geldiği belirtilmektedir (Hayit, 2004, s.24; Golden, 2002: 411-412). Bir başka kaynakta ise Ulu Cüz'ün Uysun adıyla bilinen 10 kabilesi olduğu, Uysun'dan ayrılan bu boyların adlarının; Botbay Uysun, Şımır Uysun, Janıs Uysun, Sıykım Uysun, Albansuvan Uysun, Sarı Uysun, Ulu Uysun, Şanışkılı Uysun, Kanglı Uysun ve Jalayır olarak geçtiği belirtilmiştir. Ulu Cüz'ün en güçlü kabilesinin Kongrat kabilesi olduğu ve bu kabilenin Orta Cüz'e mensup olduğu belirtilmiştir. Ancak uzun süre önce Orta

---

Alaş'ı Han seçerler ve ona “Alaşa (Ala, Alaca) Han” veya “Alaş Han” adını verirler. O kendisine bağlı halkı “Üç Cüz” halinde idare eder. Bunlar çoğalınca kendi aralarında hâkim oldukları toprağı paylaşırlar. Büyükleri Üysün ve yüz yiğitten gelenler Sırderya'nın yukarı kısmına; Bolat ve yüz yiğit Sırderya'nın orta kısmına ve Alşın da yüz yiğitle Sırderya'nın aşağı kısmına yerleşirler. Bunlara “Kazak” denir. Anlamı: “hür, cesur, kimseye bağlı olmayan” demektir”. Moldabayeva, a.g.m., s. 29-30.

Cüz'den kopmuş olduğu ve Ulu Cüz ile birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Toplam nüfusunun eski hesaplara göre 460.000 olduğu belirtilmektedir. Ulu Cüz Hanının ikametgâhı Taşkent olup Ulu Cüz Hanları ve Sultanları veraset yoluyla değil, seçimle işbaşına gelmişlerdir (Togan, 1981: 39; Doğan, 2006: 149).

Orta Cüz'ün Kazak boyları genellikle Orta, Kuzey ve Doğu Kazakistan, güneyde ise Sırderya'nın orta kısımlarına yerleşmişlerdir. Orta Cüz'ün boyları kışı, Sırderya'nın aşağı kesimlerinde geçirirken yazın Sarısu, Tobıl ve İşim Nehir kolları boyunca merkezi bozkır bölgesine göç etmektedir. Orta Cüz, Kıpçak, Argın, Nayman, Uak, Kerey ve Kongrat olmak üzere altı kabileden meydana gelmiştir. Bu topluluk, Sırderya'nın su kanalları vasıtasıyla Orta Asya şehirleri ile ticari faaliyetler sürdürmektedir (Ünal, 2010: 95; Olcott, 1995: 11). Orta Cüz'ün en güçlü kabilesi olduğu belirtilen Argın kabilesinin Karakesek Argın, Sarçetem Çakçak Argın, Karavul Kesek Argın, Atagan Argın, Tobıktı Argın, Basentiyin Argın, Kanjıgalı Karaul Argın, Candjar Argın, Türt Uvol Argın, Altay Argın, Tebeç Argın, Borçi Argın, Karpak Argın, Agin Kalkaman Argın, Kozugan Argın ve Kokşal Argın olmak üzere 16 boydan meydana geldiği ifade edilmiştir (Doğan, 2006: 148).

Kazakların üçüncü bölgesi ise Batı Kazakistan bölgesi olup burada bulunan Küçük Cüz topluluğu kışı; Sırderya ve Ural Nehrinin aşağı kesimlerinde, Irgız Nehri ve Turgay Dağları arasındaki bölgede geçirirken yazı Ural Nehrinin su kanalları boyunca Tobıl'ın ırmak kolları, Irgız ve Mogulistan tepelerinde geçirmektedir. Küçük Cüz (Jetiru), Alimulı ve Bayulı olmak üzere üç büyük kabileden meydana gelmiştir. Üç Cüz'ün beyleri memleket meselelerinin çözülmesinde han'a yardım ederek akıl fikir vermişler, cüzün beyine Orda Bey demişlerdir (Kesici, 2003, s.28-29; Olcott, 1995: 11). Kazaklar üç ayrı cüze bölünmekle birlikte esasında aynı dil, kültür ve ekonomiyi paylaşan tek bir halk topluluğundan oluşmaktaydı. Başlangıç olarak XVI. yüzyılda bölünmeler, bir cüz şeklinde düzenlenmiş olan klan ve kabile kurucularının gönüllü olarak birleşerek arazi kullanımlarını içeren geçici düzenlemelerdir. XVII. yüzyılda bozkırdaki Kazak hâkimiyeti artmış, Cüzler kendi hâkimiyetlerinde belirli ve sabit bir alanları bulunan birlikler şeklinde gelişmiştir. Rusya, Kazakları ayrı ordalar olarak görmeye devam ederken onlar kendilerini bir halk olarak görmeye devam etmişlerdir (Olcott, 1995:11).

Orta Cüz, XVII. yüzyıla kadar sınırlarını; batıda Aral denizi, kuzeyde Omsk, doğuda Altay ve İrtiş Nehri, güneyde Sırderya ve Sarısu nehirlerini içine alan bölgenin tamamı içine alacak şekilde genişletmiştir. Vostrov ve Mukanov'a göre; Orta Cüz; Kerey, Nayman, Argın, Kıpçak, Kongrat ve Uak olmak üzere altı kabileyi içine aldığı belirtilmektedir. Hayit de Orta Cüz'ün Kıpçak, Argın, Nayman, Kerey, Uak ve Kongrat olmak üzere altı boydan meydana geldiğini belirtmiştir. Hâkimiyet alanı Irgız ve Turgay nehirlerinden Sırderya'ya kadar ve

Altay ile Tarbağatay Dağları'ndan Balkaş Gölü'ne kadar uzanan toprakları kapsamaktadır (Hayit, 2004: 24; Olcott, 1995: 12). Togan ise Orta Cüz'ün; Kerey, Nayman, Argın, Kıpçak ve Kongrat olmak üzere beş kabileden meydana geldiğini belirtmiştir (Togan, 1981: 40). En eski kurucu halk topluluğu Kerey topluluğu olup kökenleri hakkında kesin bir bilgi olmayıp bu topluluk Moğol istilasını öncesinde merkezi Kazakistan'a hâkim durumdadır. Naymanların, Türkçe konuşan bir topluluk olup Moğol kökenli olduğu XIII. yüzyılda bölgenin en popüler topluluklarından biri olup az sayıda da olsa XVIII- XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Argın, en çeşitli kabile topluluğu olup Moğol neslinden olduğu düşünülmektedir. Orta Cüz, Uak kabilelerini de içine almakta olup bunlardan ilk olarak XIII. yüzyılda bahsedilmektedir. XIX. yüzyılın başlarında Orta Cüz'den ayrılmış olan Kongrat kabileleri, Hokand Hanlığı'ndaki Özbek çiftçilere dâhil olmuşlardır (Olcott, 1995: 12).

Küçük Cüz'ün Alşın neslinden geldiği iddia edilen sekiz kabileyi içine aldığı bu sebeple de zaman zaman "Alşın klan birliği" olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Alşın kabilesinin Karakesek ve Bayulu olmak üzere ikiye ayrıldığı ve güçlü bir kabile olduğu belirtilmektedir. Karakesek kabilesinin de kendi içinde Çekli, Karakesek, Şömekey, Törtkara, Karakete ve Karasakal olmak üzere altı boya ayrıldığı ve çok güçlü olduğu, bu altı boyun hükümdarının ise Ebu'lhayır Han olduğu belirtilmiştir. Bayulu kabilesinin Karakisyak kabilesine oranla daha zayıf olup on iki boya ayrıldığı ve bu boyların: Aday, Jappas, Alaşa, Baybaktı, Beriş, Maskar, Taz, Esentemir, Altın, Isık, Şerkeş ve Tana adlarını taşıdığı belirtilmektedir. Bu on iki boyun hükümdarının ise Nuralı Sultan olduğu açıklanmıştır. Jeturu (kazak dilinde yedi klan) olarak bilinen kabilenin kalıntılarının da sonradan Alşınlara bağlandıkları bilinmektedir. Jetiru, Tabın, Tama, Kerderi, Kereyit, Jagalbaylı, Tileu ve Ramadan adlarını taşımaktadır. Bu yedi kabilenin başlangıçta ayrı ayrı yaşadıkları 1680-1718 tarihleri arasında hanlık yapmış olan Tavke Han tarafından bir araya getirildikleri belirtilmektedir. Karakesek ve Bayulu olmak üzere ikiye ayrılan Alşınların ise sayı olarak daha kalabalık ve Jetiru'dan daha güçlü olduğu görülmektedir. Ancak Küçük Cüz'de çoğunluğu teşkil eden Alşın olarak adlandırılan topluluğun aynı soyu paylaştıkları konusu şüphelidir. Küçük Cüz'ün en kalabalık üç kabilesinden ilki Kerderi olup X. yüzyılda Aral Denizi çevresinde bulunmaktadır. Vostrov ve Mukanov tarafından Dakhi halkı neslinden olduğu söylenen diğer bir kabile olan Aday kabilesi VI. ve VII. yüzyılda Mangışlak bölgesinde kaydedilmiştir. Üçüncü kabile olan Kerey ise, ilk olarak XIII. yüzyılda görülmüştür (Doğan, 2006: 146-148; Olcott, 1995, s.13). Baymirza Hayit çalışmasında Küçük Cüzün Bayulu, Alimulu ve Jetiru olmak üzere üç boya ayrıldıklarını ve bunların Ural (Jayık) Irmağı'nın aşağı kısmında Aral Denizinin kuzeyinden Sırderya'nın aşağısına kadar uzanan alanda hâkim olduklarını belirtmiştir (Hayit, 2004: 26). Küçük Cüz Kazaklarının eski hesaplarda 800.000 civarında nüfusu olduğu belirtilmiştir (Togan, 1981: 41).

Kazaklarda İdari Yapı

Kazak toplumunda; toprak kullanımı, göç yolları, kabileler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, komşu ülkeler ve halklarla olan ilişkilerin düzenlenmesi, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin düzene koyulması gibi ihtiyaçlar sosyal-siyasi bir teşkilat ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Konargöçer sistemin belirli bir düzende yürütülmesi, hanlar, sultanlar, kabile başkanları ve aksakalların yetkisinde bulunmuştur. Kazaklarda konargöçerler arasındaki ve dışındaki askeri-siyasi ilişkileri düzene koyan bir idari mekanizma oluşturulmuştur. (Erofeyeva, 2007: 277). Göçebe ve temel ekonomisi hayvancılığa dayalı bir toplum olan Kazaklarda devlet yapısı ve yönetimi, göçebe bozkır devlet teşkilatlanmasının özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yapı idari açıdan her birinin iç örgütlenmesi bulunan avıl, oymak, ruv (uruğ), cüz şeklinde kısımlara ayrılmıştır. Üç Cüz'ün yönetimi Ulu Han'ın idaresinde olup Kazak halkı üç Cüz'ün yönetimi altında bulunmaktadır. (Ünal, 2010: 95). Kazak cüzlerinin hepsi yaklaşık olarak aynı idari yapıya sahiptir. Han, Sultan, biy⁴, kabile ya da boy reislerinin toplanmaları ile seçilmiş, bu topluluk yıllık olarak toplanarak hanın liderliğini doğrulayıp ona tavsiyelerde bulunup handan talimat almıştır. Yıllık yapılan bu toplantılarda ayrıca yıllık göçler planlanmış, her bir kabile yâda avul (kazak göçmen birliği)un kışlık otlak alanı belirlenmiştir. Kazak bütünlüğünün yaşandığı dönemler; Kasım, Haknazar ve Tavke Han'ın iktidar yılları olup (1680-1718) bu dönemlerde diğer Kazak Cüzleri bu hanların askeri üstünlüklerini tanımışlar ve gönüllü olarak onların yetkilerine saygı göstermişlerdir (Olcott, 1995:13).

Kazak bozkırlarının oluşum bakımından batı ve güney-batı Kazakistan'ın çöl ve çıplak bozkırı; 2. Kazakistan'ın doğu ve güney-doğu bölgesi, Tanrı ve Altay Dağları ve Güney Kazakistan'ın Sırderya, Çu, Talas ve Arıs nehirlerinin verimli sahaları olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Birbirinden farklı bu üç bölgede kurulan devletlerin iç teşkilâtında bölünmeler gerçekleşmiş ve üç türlü idarî bölge ortaya çıkmıştır. Bu sistemin göçebe hayat sürdüren bir toplumun bir merkezden idaresini ve bu sahada yaşayan devletin idaresini kolaylaştırdığı için Göktürkler zamanından itibaren Altın Ordu ve Kazak Hanlığı'na kadar devletlerin iç hayatında üçlü yönetimin oluşmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. Kazaklardaki bölünme Kasım, Tevekel ve Abılay Han'dan sonra yaşanmış olup merkezi Hanlık sistemi zayıflamış, Cüzler kendilerine ayrı ayrı hanlar seçmiştir. Bu hanlara Ulu Cüz hanı, Orta Cüz hanı ve Küçük Cüz hanı şeklinde hitap etmişlerdir (Moldabayeva, 2002: 32-33).

İlk birleşik Kazak Hanlığı XVI. yüzyılda Kasım Han (1503-1523) tarafından kurulmuştur. Bu dönemde nüfusu hızla artan Kazaklar XVII. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü Kazakistan'ın sınırlarına kadar yayılmıştır. Kazaklarda artan

⁴ Kazaklarda Bey genellikle Biy olarak adlandırılmış olup aile temsilcilerini ifade etmektedir.

nüfusun toprak ve otlak ihtiyacını ortaya çıkardığı bu sebeple de sınırlarının bu denli genişlediği bilinmektedir. Kazaklar, bu geniş toprakların idari açıdan kolay yönetilmesi amacıyla üç "cüze" ayrılmışlardır. Böylece tek otorite merkezli yönetimden "üç otoriteli yönetim sistemine, yeniden "kabilecilik" idaresine dönmüşlerdir. Kasım Han Taşkent'i yönetim merkezi yapmış ve ülkeyi üç cüze ayırmıştır. Ülkenin doğu topraklarına (Balkaş Gölü ile Çu, Talas ve İli Irmakları arası) Ulu Cüz, batıda kalan Hazar Denizinin kuzeyindeki Ural Nehrine kadar olan bölüme Orta Cüz, Sarısu, Tobıl, İşim ve İrtiş ırmakları arasında bulunan bölüme ise Küçük Cüz adı verilmiştir. Bundan sonra Kazaklar Ulu, Orta ve Küçük Cüz olmak üzere ayrı kabileler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hizmetli, 2011: 29; Yılmaz, 2006: 103). Prensipite hanlığın birliği devam etmişse de bu durum baştaki hanın kabiliyet ve dirayetine göre değişiklik göstermiştir. Nitekim Kasım ve Haknazar gibi güçlü hanlardan sonra cüzler birbirlerinden bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Daha sonra bu kabilelerin günlük hayatlarında kabile ileri gelenleri ve önderleri han ve adamlarından daha etkili hale gelmiştir. Cüzlerdeki işlerin yürütülmesi töre esasına göre gerçekleşmiştir. Bu durum XVIII. yüzyıl öncesinde Kazak toplumunun sakin göçebe hayatı yaşayan, hayvancılıkla uğraşan geleneksel kurumları ve ahlaki değerleri koruyan bir toplum özelliğini taşımasında etkili olmuştur (Hitchins, 2002: 131).

Kazakların özellikle Kalmuklarla olan savaşları cüzlerin ayrı idarelerde bulunmasının yararlı olmadığını göstermiş ve Kazaklar yeniden bir otorite etrafında toplanmışlardır. Ordabaşı Kurultayında " Kazak Halkı" olarak yaşama kararı almışlardır. Kasım Han'ın yerine tahta oturan oğlu Tahir Han devrinde (1523-1533), merkezi idare bozularak yeniden "ordalar" veya "cüzler" etrafında birleşmişlerse de, Kasım Han'ın küçük oğlu Haknazar zamanında (1558-1581) yeniden birleşerek "merkezi otorite" altında yaşamaya başlamışlardır (Hizmetli, 2011: 29; Yılmaz, 2006, s.103). Haknazar ve Tavke Han'ın ölümünden sonra ise üç Kazak cüzü yeniden ayrı birimler olarak belirmişlerdir. Kazaklarda ikili bir idari yapı olup hanların veya sultanların aristokrasisi kabile merkezli idari sistemin üzerine getirilmiştir. Kazaklarda birkaç tane büyük aile olup bunların her biri (kabile ya da daha çok kabilenin bir kolu) bunların her biri genellikle birlikte göç ederler ve hayvanlarını bitişik meralarda otlatırlar. Kışın yaklaşık olarak otuz, kırk kadar yurttan oluşan bir avulda akrabaların sayısı azdır ve aile gittikçe genişler. Her bir avulda aksakal adı verilen bir yaşlı kişi bulunur. Bu kişi başında bulunduğu avulun otlak alanının ve halkının korunmasından sorumludur. Aksakallar tarafından aile temsilcisi olarak seçilen Biyler, iç anlaşmazlıklarda aracılık etmek, göçleri düzenlemek ve meralarda yerleşimi sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Genellikle biy unvanı babadan oğula geçmesine rağmen kalıtsal değildir ve istenirse aksakal tarafından seçilebilir. Biyler, sultanların seçimi için bir araya gelir. Hanın altında onun bir nevi yardımını üstlenen bu kişiler bölgenin idari olarak düzenlenmesi, kabileler arasındaki idari ilişkilerin

düzenlenmesinden tüm Cüzün yönetimine sahip olan Han'ın seçimine kadar pek çok görevi üstlenmişlerdir (Olcott, 1995: 13).

Kazaklar, idari sistemlerini Moğollardan almışlardır. Bu sebeple Kazak aristokrasisi (Aksüyek) en azından teorik olarak Cengiz Han neslinden olabilecek kişilerle sınırlandırılmıştır (Olcott, 1995:14). Kazak Hanlığı idaresinde en yüksek hükümet yetkisi yalnızca Cengiz soyundan kimselerden seçilen handa toplanmıştır. Hanlık, miras yoluyla babadan oğula geçmiş olup Hanın çocukları, kardeşleri ve torunları hanlığın doğal varisleri olmuşlardır. Hanın tahta geçmesi sadece Kazak asilzadeleri kurultayının onayıyla gerçekleşmiştir (Erofeyeva, 2007: 278-279).

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Kazakistan'ın hanlık sistemi Rusya'nın siyasi kurumlarının etkisi altında kalmıştır. Rusya'nın bölgedeki politikası doğrultusunda idari anlamda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir (Erofeyeva, 2007: 278-279). XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Aksüyek hâkimiyetini Hocaları⁵ ve halife soyundan gelen kişileri içine alarak şekilde genişletmiştir. Özellikle 1950-1960 yılında yazılmış olan pek çok Sovyet kaynağında Kazak Hanlığı'nın feodal bir devlet olduğu kanısı sürdürülmüştür. Erken Kazak toplumuna dair daha sonraki çalışmalar özellikle Prof. Tolıbekov ve Markov tarafından yapılmış olan çalışmalar, aristokrat sınıfın Kazak toplumundaki yeri hakkında daha detaylı ve doğru bilgiler vermektedirler. Bu araştırmacılar erken Kazak devletinin feodal bir toplumdaki ziyade askeri demokrasiye sahip olduklarını düşünmüşler, hanların politik yetkilerinin onların askeri cesaretini arttırdığını ifade etmişlerdir. Batırlar⁶ (Kahraman savaşçı) göçlere hanların maiyetindeki kişilerle birlikte davet edilmişler ve bazen han olarak seçilmişlerdir. Zira kabilelere askeri seferlerde öncülük eden ve yağma faaliyetlerinde yönlendiren hanların askeri yeteneklere sahip olmaları gerekmektedir (Olcott, 1995:14). Göçebe Kazak topluluklarında devletin yönetim merkezlerinden biri bozkırda diğeri ise şehirde olmak üzere iki tanedir. Savran, Sozak, Sıganak, Otrar, Sayram, Türkistan, (Yesi) şehirleri Kazak Hanlığı ile Şeybaniler arasında süren mücadeleler sonrasında Kazak Hanlığı'nın kontrolünde kalmıştır (Ünal, 2010: 30).

Üç cüzden oluşan Kazak hanlığında hanlığın idaresi Ulu Han'ın elinde bulunmuştur. Han, dış siyaseti kendi isteğine göre idare etmiş, başka memleketlerle aradaki elçilik, dönürlük (kız verme, alma) yükümlülük sorumluluk ile anlaşma doğrudan hanın veya ulus sultanının yönetimi ile

⁵Kazak, Kırgız ve Özbek kabilelerindeki Hocalar ile Törelers eski Türk devletçi birliklerindeki devlet teşkilatının bir unsuru olarak daima varlıklarını sürdürmüşlerdir. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.112.

⁶ Türkçe bir kelime olan "Batır" kelimesi halk içerisinde çıkan yiğit, cesur, dürüst ve adil kişileri tanımlamak için kullanılmıştır.

gerçekleşmiştir (Maukhara, 2011: 85-86). Kazaklarda Han, askeri bir lider olarak ordudaki görevini sürdürmüştür. Aksakal adı verilen kabilenin öne çıkan yaşlı kişileri herhangi bir baskı altında olmayıp, Han'a asker göndermek zorunda değildirler. Han'ın müttefik kabile birliklerinden yalnızca savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılama amacıyla vergi topladığı görülmektedir. İdaresi altındaki halk topluluklarından düzenli bir vergi toplamayan Kazak hanlarının feodal bir yönetime sahip olduklarını söylemek zordur. Üstelik Sultan ve Hanların hayvan mevcudu ortalama bir Kazak'tan çok daha fazla olmasına rağmen yaşam tarzı olarak bir fark bulunmamaktadır. Han ya da sultan diğerlerine benzer bir avulda yaşayıp mevsimlik göçler yapmaktadır. Han ya da Sultan'ın yaşadığı avul standarttan çok az geniş olmakla birlikte tek farklılık avulun iç süslemesinde bulunmaktadır. Her Han, beraberinde ailesi, yardımcıları, bir batır, çok az tölengit veya köle bulundurmıştır. Tölengitler; köle savaşçılarından oluşan daimi bir sınıf olup Kazak olmayıp genellikle Türkmen, Hive ve Hokand topluluklarından ele geçirilmiştir. Bu grubun ortaya çıkmasında Cungarlar ile olan çekişmeler ve uzun süren savaşlar etkili olmuştur. Kazak Hanlığı süresince tölengitlerin hanlıktaki sayıları azalmış olup hanlığın örgütsel yapısı asker yetiştirme kolaylaşmış ve nihayetinde de tölengitler tamamıyla yok olmuştur (Olcott, 1995: 14-15; Erofeeva, 2007: 277).

Kazaklarda hanın seçiminde veraset ve seçim olmak üzere iki yol bulunmaktadır. Varislik yolu ile olan Hanlık idaresinde idare babadan oğula değil, ağabeyden kardeşe kalmıştır. Han olmaya uygun kardeşin olmaması durumunda ise idare han'ın oğluna kalmıştır. Tahta çıkışta "han köteruv" olarak adlandırılan seçim töreni gerçekleştirilmiştir. Han'ın tahta çıkış töreni seçimin ardından bir ak keçeye veya haliya oturtularak havaya kaldırılması şeklinde olmuştur. Seçimde çoğunluğun mutabakatı esas alınmış, seçilen Han ak çadıra oturtulmuş ve iktidar alameti olarak şenton başına ise murak giydirilmiştir. Kazak hanları soylular sınıfının en üst katmanında yer alan Sultanlar arasından seçilmiş olup bu seçime Biyeler de katılmıştır. Kazak geleneklerine göre Han olacak kişinin varlıklı olmanın yanı sıra töre (asilzade) soyundan yani Cengiz neslinden olması da önemli bir gereklilik olup bu kişiler yaş ve akrabalık açısından yakınlık durumlarına göre hanlığa seçilmişlerdir. Savaş, diplomatik sorunlar, arazi anlaşmazlıkları gibi önemli meseleleri görüşmek için Han'ın sultan ve Biyelerden oluşan bir divanı bulundurulmuştur. Kurultay (veya Maslihat) adı verilen bu meclis bütün Kazak milletinin meclisi durumundadır. Önemli meselelerin görüşüldüğü bu meclise üç cüzün büyüklerinin tümü de katılmıştır. Gerekli koşulları sağlayan tahtın varisleri sultan ve biyelerin katıldığı bu mecliste Han seçilmiştir. Kabile ve boyları yöneten biyeler arasında en ünlüleri hanın yanındaki "Biyler Kenesi"ne üyedirler. Biyeler aynı zamanda ordu komutanlığı, mahkeme hâkimliği gibi çeşitli görevleri de yerine getirmişlerdir. Biyeler sultanların yetiştirilmesi sırasında da önemli rol oynamış olup Han'ın

ferman ve emirleri Biyler tarafından uygun görülmedikçe halk tarafından uygulanmamıştır (Ünal, 2010: 27-28; Kesici, 2003: 40).

Kazak hanı memleketi idare etmesinin yanı sıra askerin büyük kolbası (genel) komutanı sayılmıştır. Han'ın idaresi altında halktan seçerek aldığı askerlerden oluşan bir ordu bulunmuştur. Askeri başarılarla büyük önem verilen Kazak toplumunda bütün göçebe Kazak erkekleri asker olarak sayılmıştır. Tüm Kazak askerleri sefer sırasında hazır bulunmakla yükümlü olup savaşlarda başarı gösteren askerler sınıf atlayarak Batırlar grubuna yükseltilmişlerdir. Askeri güç ve yetenek Hanların da siyasi otoritesini güçlendirmiştir. Bu nedenle Kazaklarda askeri sefer ya da yağma seferlerine öncülük edecek olan Han'ın seçiminde askeri başarılarla büyük önem verilmiştir (Kesici, 2003: 41; Maukhara, 2011: 87). Kazaklarda hanın geniş yetkileri bulunmuştur. Dış siyasette bağımsız olan Han başka ülkelerle anlaşmalar yapabilme memleketin iç-dış hayatını düzenleyen yasalar ile kararlar çıkarmak gibi haklara sahiptir ve toplumu ve asayişini korumakla yükümlüdür (Maukhara, 2011: 88). Kabile ve avul arasındaki ilişkiler de han tarafından düzenlenmiştir. Han aynı zamanda savaşla ilgili özel kararların alınmasından orda için savaş hazırlıkları yapılmasına kadar karar alabilmektedir. Kabilenin göç edeceği yeri belirleyen Han Cüz'e göçün ne zaman ve nereye yapılacağına kararını bildirir. Hanın bu kararı Cüz'ün askeri durumu ile yakından alakalı olup bölgenin güvenli oluşu hanın sorumluluğu altındadır. Daha geniş Kazak topluluklarında kabile liderleri ya da yaşlıları Han'dan daha fazla yetkiye sahiptir. Bu kişiler arazilerin avul veya aileler arasında paylaştırılmasından sorumlu olup yerel geleneklere göre ailelerin her birinden sahip oldukları hayvan sayısına göre vergi toplama yetkisine sahiptir (Olcott, 1995: 15). Hanın başlıca gelir kaynağı ise halkın yapmış olduğu tarım ve hayvancılıktan alınan vergiler ve askeri seferlerden sağlanan gelirlerden oluşmuştur. Halktan alınacak vergilerin oranı ise Hanlar tarafından geleneksel hukuk çerçevesinde düzenlenmiştir (Özdemir: 9).

Kazak Hanlığında yetki açısından handan sonra “onkal” denilen kişiler gelmekte olup bu kişiler genellikle devlet yönetiminde bilgi ve tecrübe sahibi kişilerden seçilmekle birlikte hanın ya da vezirin isteği ile halk arasından liyakatli kişilerden de seçilmekteydi. Halk içerisinde çıkıp bu makama gelen kişilere “ugırış” denilmiştir. Onkalların dışında devlet yönetiminde han adına yarlık verebilen iki kişi daha bulunmakta olup bu kişiler ise onkallar ve ordabegiler arasında bir yere sahiptirler. Ordabegilerin kendilerine ait görev ve sorumlulukları olup her birinin ayrı mührü bulunmaktaydı. Bunların dışında Hanın yanında özel kâtipler de bulunmuştur (Ünal, 2010: 31).

Kazaklarda sivil ve ceza hukuku arasında bir ayrım olmayıp XVII. yüzyıla kadar Kazak geleneksel hukuku olarak uygulanmıştır. İlk olarak Tavke Han, Kazak geleneksel uygulamalarını, yaygın olan bazı Moğol, Rus ve Müslüman

yasa uygulamalarından şekillerle düzenleme girişiminde bulunmuştur. Bu dönemde adet ve şairat hükümleri birleştirilerek “Jeti Jargı⁷” (Yedi Yargı) adı altında yeni bir hukuk sistemi oluşturulmuştur. Kasım Han devrinde yapılan ve Esim Han devrinde düzenlenen kanunlar yeni ilavelerle üç cüzün o dönemdeki bilgileri olan Töle, Kazıbek ve Ayteke Biylerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Halkın idaresinde önemli olan bu sistemle yönetim ve vergi işleri, medeni ve ceza yasaları, din ve vicdan özgürlükleri gibi çeşitli alanlarda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tavke Han bu düzenlemelerle dağınık haldeki Kazakları kendi idaresi altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Tavke Han’ın düzenlemiş olduğu geleneksel hukuk, yasal sürecin de sistemleştirilmesini teşvik etmiştir. Kazak toplumunda üç cüzün de ayrı ayrı Biyleri bulunmaktaydı. Biy unvanı verilen kişiler anlaşmazlıkların çözümünde karar verme yetkisine sahip olduklarından Biy terimi XVIII. yüzyıla kadar yargıç anlamında kullanılmıştır. Kendi boyu içindeki mahkeme işlerine bakan Biyler bunun karşılığında belirli bir ücret almışlardır. Biyler yargı işlerinin yanı sıra kabile ve uruğ reisliği görevlerini de sürdürmüşler, seferlerde kendilerine bağlı birliklere kumanda etmişlerdir. Bu sebeplerle kalabalık bir boya ya da güçlü bir aileye mensup olan Biy, Han’ın alacağı kararlarda önemli rol oynamıştır (Olcott, 1995: 15; Ünal, 2010: 31; Doğan- Erdoğan, 2017: 116; Sarbasova, 2015: 233; Özdemir, 2007: 6). Yedi Yargı’nın düzenlenmesinde üç cüzün Biyelerinin de katılmış olması yapılan düzenlemelerin tüm Kazak Hanlığı’nı kapsadığını göstermektedir.

Tavke Han döneminde Kazak idarecileri, en büyük düşmanları olan Kalmuklar karşısında birleşebilmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Küçük ve Orta Cüz’deki dağınık sülale ve aşiretlerin bir kabile olarak birleşmesi için çalışmışlardır. Tavke Han’ın devlet idaresinde yapmış olduğu en önemli değişikliklerden birisi de devlet yapısına büyük katkı sağlayan Biyeler Kenesi (Biyler meclisi)’ni idari yapıya dahil etmesidir. Biyeler Kenesi’nin Türkistan ve Sayram topraklarında bulunan Biytöbe ve Mertöbe mevkilerinde toplandığı belirtilmektedir. Bu toplantılarda kışı ve yazı nerede geçirecekleri, düşman karşısında kendilerini korumak için nasıl önlemler alacakları, göçebe düzeni, kabileler ve sülaleler arasındaki anlaşmazlıklar, savaş barış ve iç münasebetler gibi önemli ekonomik ve siyasi meseleler görüşülerek karara bağlanmıştır. Tavke Han döneminde gerçekleştirilen ve “Jeti Jargı” adı verilen hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesinden ve halk arasında yayılmasından beyler sorumlu

---

⁷“Yedi Yargı XVIII-XIX. yy. boyunca Kazak toplumu içindeki genel siyasi münasebetleri hukuki bakımdan düzenleyen önemli bir kurallar derlemesidir. Dolayısıyla Kazak toplumunun siyasi ve sosyal tarihi için de çok önemli olması bakımından Kazak tarihinde yerini almıştır. Yedi Yargı hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Doğan, Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı Ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 12, Süreli Yayınlar Dizisi: 5, Bişkek, 2002, ss.59-80.

tutulmuştur. Kazak toplumunun geleneğinde yargı görevini üstlenmiş olan beyler sosyal açıdan da önemli bir yere sahiptirler. Üç Cüz'ün başında ayrı birer bey bulunmakta olup bu beyler sultanlar arasından seçilmiştir. Biylerin Kazak toplumunun gelenek-göreneklerini iyi bilen halk içinde saygınlık kazanmış kişiler oldukları belirtilmiştir (Doğan, 2002: 63-75). Tavke Han döneminde gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kazak toplum hayatına dair meselelerin düzenlenmesinde etkili olmuştur (Özdemir, 2007: 10). Alınan bu tedbirlerle XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında Kazak Cüzlerinde birliktelik sağlanırken Han ve Han'ın iktidarı güçlenmiştir (Doğan, 2002: 674).

Kazaklarda idari sistemin şekillenmesinde rol oynayan diğer önemli bir isim de Kenasarı Handır. 1841 yılında Han ilan edilen Kenasarı Han başa geçtikten sonra milli mücadeleyi sürdürmek ve güçlendirmek amacıyla çeşitli idari, adli ve askeri reformları gerçekleştirmiştir. Rus işgal ve tehdidi altındaki Kazakların ulusal kurtuluş hareketi yıllarında Kazak Cüzlerini merkezi bir yönetim etrafında birleştirmeye çalışan Kenasarı hanlık sisteminde düzenlemeler yapmıştır. Öncelikle Kenasarı'nın idaresi altında yakın silah arkadaşlarından oluşan danışma kurulu oluşturulmuştur. Bu dönemde han divanına yeniden işlerlik kazandırılmış ve bu divanda Baturlar, beyler ve Kenasarı'nın bazı yakınları yer almıştır. Baturların bu divanda yer alması aynı zamanda Kazak toplumunda askeri yapının büyük bir role sahip olması ile de ilgilidir. Bu divan, Han için aynı zamanda bir danışma organı olup ülkenin iç ve dış sorunları bu divanda görüşülmüştür. Divanda son kararı verme hakkı Han'a ait olmuştur. Kurmuş olduğu hanlıkta iktidarın merkezileşmesini isteyen Kenasarı, kabile ya da boy liderlerinden oluşan eski Aksakallar Kurulu'nu kaldırıp Han Divanı'nı kurmakla yönetimin merkezileşmesi noktasında önemli bir adım atmıştır. Yönetimi yasalara dayandıran Kenasarı bu konuda yaptığı düzenlemelerde kendisinden önceki hanların çalışmalarını dikkate almıştır. Tavke Han'ın düzenlediği "Jeti Jargı" (Yedi Emir) adındaki hukuk sistemi Kenasarı için çıkış noktası olmuştur. Kenasarı, Biy ve Sultanların yetkilerinin düzenlenmesinde ise Arıngazı Sultan (1815-1821)'dan etkilenmiştir. Kenasarı'nın kurmuş olduğu sistemde yargısal otorite örf-adet mahkemeleri ile şeriat mahkemeleri arasında paylaştırılmıştır. Küçük davalara örf-adet mahkemeleri bakarken önemli meseleler şeriat mahkemelerinde görüşülmüştür. Bu durum sultan ya da büyük beylerin yetkilerini kısıtlarken merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Böylelikle güçlü bir devlet mekanizması ortaya çıkmıştır (Ölçekçi, 2009: 127; Erofeyeva, 2007: 276).

XVI-XVII. yüzyıllarda Kazak Hanlığı halkı Aksüyekler (aristokrat) ile Karasüyekler olmak üzere esasta iki topluluktan oluşmuştur. İki grup arasında ekonomik, siyasî ve hukukî açıdan önemli farklılıklar bulunmuştur. Sultanlar denilen Cengiz nesilleri ile kökeni Arap sayılan Hocalar, aksüyekler (asilzadelere) grubunda yer almıştır. Bu kişiler toplumdaki en etkili siyasi gücü

oluşturmuşlardır(Maukhara, 2011: 88). Karasüyek sınıfı ise şahsi yetenek ve maddi gücüne göre toplumdan her ferdin dâhil olabileceği bir sınıftır. Bu sınıfa beyler, tarkanlar, bahadırlar, yaşlılar derecesindekiler dâhil edilmiştir. Ancak Kazak toplumunun serbest cemiyetler olarak adlandırılan büyük bir kısmı, sınıfsal özelliklerine göre hiçbir sınıfa bölünmemiştir (Erofeyeva, 2007: 275).

Kazaklarda halktan alınacak vergilerin oranını belirleme görevi de Han'a bırakılmıştır. Bu konuda başlangıçta örf adet hukukundan faydalanan hanlar Tavke Han yasalarından sonra getirilen yeni düzenlemeleri uygulamaya başlamışlardır. Vergilendirme konusunda; hayvancılık yapan göçebe halk, özellikle Güney Kazakistan bölgesinde tarımla uğraşan yerleşik ahali ve kentlerdeki zanaatçı ve tüccarlar önemli gruplar arasındadır. Bunların dışında halktan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için "tagar" adı verilen bir vergi de alınmıştır (Kesici, 2003: 42). Kenasarı Han vergilendirme işlerini düzenlemiş, Kazak soylularının halktan vergi toplamasını yasaklamıştır. (Kesici: 114). Kenasarı Han'ın kurmuş olduğu bu sistemde; vergi memurlarından topladıkları parayı zimmetlerine geçirenler veya hata yapanlar ağır cezalara çarptırılmışlardır. Vergi memurları bu dönemde tüm göçebe Kazaklardan "zekât", çiftçilikle uğraşanlardan "uşur" vergisi almaktaydı. Ayrıca, boylarda Han'ın emirlerinin yerine getirilmesini kontrol etmek üzere casaul adındaki özel yardımcıları belirlenerek boylara tayin edilmiştir. Yargı görevi de Kenasarı'nın izniyle Biyler tarafından yürütülmüş, hangi sosyal tabakaya ait olursa olsun, nitelikli insanların yönetime katılması için teşvik sağlanmıştır (Ölçekçi, 2009: 129).

Sonuç

Kazaklarda idari yapının şekillenmesinde coğrafi koşulların ve göçebe yaşamın etkisi önemlidir. Oldukça geniş bir coğrafyada Özbek kontrolünden çıkarak bağımsız bir devlet kuran Kazaklar idari açıdan bölge yönetimini kolaylaştırmak için kendi içlerinde cüzlere ayrılmışlardır. Kazaklardaki idari yapının şekillenmesinde cüzlerin oluşmasının önemli bir rolü olmuş olup geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Kazaklarda Han ve Sultanların, idari teşkilatın bir parçası olan Cüzlerin hangi bölgede yaşadığından haberdar olması gerekmiştir. Başlangıçta idari açıdan yönetimi kolaylaştırmak adına yaşanan bu bölünme zamanla bir parçalanmaya dönüşmüştür. Bu parçalanmada Kazak topraklarının genişliğinden dolayı Kazak boyları arasındaki iletişimin zayıf olması ve Cengiz Han soyundan gelen idarecilerin iktidar hırsının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu üç yönetim güçlü hanlar döneminde tek elde toplanabilmişse de genellikle Cüzler bağımsız hareket etmişlerdir. Cüzlerin ortak hareket edememesi ve idari açıdan gerçekleştirilen bölünmeler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak topraklarının Rus işgaline uğramasına yol açmıştır. Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurmasının ardından Rusya'nın idari ve siyasi istekleri doğrultusunda Kazak idaresinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum

hanlıktaki idari mekanizmanın bozulmasına yol açarken Rusya Hükümeti tarafından Kazak toplumunun idari kurumlarının Rus etkisi altına girmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Baıpakov, K. M.- Kumekov, B. E. (2003). **History of Civilization of Central Asia, Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century**, UNESCO Publishing.
- Bregel, Yuri. (2003). **An Historical Atlas of Central Asia**, Brill: Boston.
- Caferoğlu, Ahmet. (1988). **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Doğan, Orhan ve Erdoğan, Aysel. (2017). **Batı Türkistan Hanlıkları Kuruluştan Yıkılışa**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Doğan, Orhan (2007). “**Orda**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.33, ss. 357.
- Doğan, Orhan (2002). **Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 8, ss. 670- 686.
- Doğan, Orhan (2006). **Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşuları ile İlişkileri (1734-1742)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S.38, C.24, ss.145- 162.
- Doğan, Orhan (2002). **Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı Ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 12, Süreli Yayınlar Dizisi: 5, Bişkek, 2002, ss. 59-80.
- Erofeyava, İ.V. (2007), “**Çarlık Rusya’nın Hakimiyeti Altında Kazakistan**”, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahab Kara, Selenge, İstanbul.
- Golden, Peter B. (2002). **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Hayit, Baymirza (2004). **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hitchins, Keith (2002). “**Kazaklar**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, ss.131-132.

- Hizmetli, Sabri (2011). **Kazak Ulusu Ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü Ve Bugünü**, İstem • YJ/:9 • S.7, ss. 23-43.
- Kafkasyalı, Ali (2012). **Bağımsızlıkların 20. Yüzyılda Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı. 12, 2012, ss. 167- 192.
- Kalkan, Mustafa (2006), **Kırgızlar ve Kazaklar**, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Kesici, A. Kayyum (2003). **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Kumekov, B. (2007). “**Kazak Devleti'nin Oluşumu**”, Kazakistan Tarihi Makaleler, Türk Tarih Kurumu, ss. 54- 60.
- Kurat, Akdes Nimet (1993). **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'e Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Maukhara, Yerkinay (2011). “**Siyasî ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, 133s.
- Moldabaeva, D. N. (2002). “**Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu**”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 8, ss.641- 648.
- Moldabaeva, D. (2002). **Kazaklardaki Cüzlük Sistemi Ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme**, Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.21, 2002, ss.27- 45.
- Olcott, Martha Brill (1995). **The Kazakhs**, Hoover Institution Press.
- Ölçekçi, Tamara (2009). **Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Sayı. 51, ss. 124-133.
- Özdemir, Emin (2007). **20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri**, Gazi Üniversitesi, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Sarbassova, Guldana (2015). **Language and Identity in Kazakh Horse Culture**, bilig, s.227- 248.

- Skrine Francis Henry ve Ross, Edward Denison, **The Heart of Asia, A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times**, (Roudledge Curzon, Taylor&Francis Group).
- Şimşir, Nahide (2008). **Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Tamir, Ferhat. (2002). **“Kazak Hanlığı”**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 8, s. 649- 656.
- Tansu, Yunus. Emre ve ÖZDEMİR R. (2017). **“Kenasarı İsyanı (1837-1847)”**, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 2017, s.208-220.
- Togan, A. Zeki Velidi (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Togan, A. Zeki Velidi (1981). **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Ünal, Fatih (2010). **Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenasarı**, İlgı kültür sanat yayıncılık.